

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

June/Haziran 2021, 1 (1): 24-37

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Meâni'l-Kur'ân'larda Kıraatlerde Olmayan Okuyuşlar
Pronunciations That Are Not In Qiraats In al-Maani'l-Quran Books

Sefa Yavuz

Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri

PhD Student, *Uşak University, Graduate Education Institute, Basic Islamic Sciences*

Uşak, Turkey

safayavuz@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5973-8363>

Hüseyin Yaşar

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Prof. Dr., Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir

huseyin.yasar@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1043-3729>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 24.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.06.2021

Yayın Tarihi/Published: 28.06.2021

Cilt/Volume: 1

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 24-37

Atıf/Cite as: Yavuz, Sefa. Yaşar, Hüseyin. "Meâni'l-Kur'ân'larda Kıraatlerde Olmayan Okuyuşlar [Pronunciations That Are Not In Qiraats In al-Maani'l-Quran Books]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi- Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 1/1 (Haziran 2021): 24-37.

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2021 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

MEÂNİ'L-KUR'ÂN'LARDA KIRAATLERDE OLMAYAN OKUYUŞLAR

Öz

İlk dönem Meâni'l-Kur'ân yazarları olan Ahfeş, Ferrâ ve Zeccâc bazı Kur'ân ayetlerinin geleneksel, meşhur kârielerin okumadıkları hareketlerle okunabileceğini dillendirmişlerdir. Bunu söylerken Arap dilbilgisi kurallarına dayanmışlar, “Ben bunu lügat açısından biliyorum ama böyle bir okuyuş duymadım” şeklinde duruma açıklık getirmişlerdir. Onların bu tavırlarından ve kendilerinden önce âlimlerin, bir ayette geçen aynı kelimeyi değişik şekillerde okunmasına cevaz vermelerinden anlıyoruz ki bu âlimlere göre bu manaların hepsi Kur'ân'dandır. Bu sebeple eserlerine Meâni'l-Kur'ân adını vermişlerdir. Onların bu görüşüne dayalı olarak geleneksel kıraatlerde bulunmayan okuma biçimleriyle Kur'ân okunabileceği ve namaz kılınabileceği anlamına gelmez. Onların böyle bir iddiası yoktur. Ancak bazı hadislere ve selef âlimlerinin tavırlarına dayanarak bu hükmü çıkardıkları söylenebilir. Sahih rivayetlere girmeyen kıraatlerin hicri dördüncü asırdan itibaren katı bir tutumla siyasi erki de kullanarak yasaklandığını görmekteyiz. Yedi kıraatin dışında şaz kıraatler adeta zararlı olarak görülmüş, konuya hassasiyetle yaklaşmıştır. Kıraat ilminin kurumsallaşmadığı dönemde İslam toplumunun kıraatlere bakış açısını yansıtmaması açısından ilk dönem Meâni'l-Kur'ânlar bize fikir vermektedir. Eserlerinde Kur'ân'ı dilbilimsel izahlarla tefsir etmeyi hedefleyen ve Kur'ân'ın farklı okuyuşlarını tefsir sadedinde zikreden ilk dönem Meâni'l-Kur'ân yazarlarının konuya alışıldığın dışında yaklaştıklarını görmekteyiz. Bu makalede söz konusu âlimlerin bu yaklaşımlarının gerekçeleri ve sonuçları ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Lügat, Mânâ, Gelenek.

PRONUNCIATIONS THAT ARE NOT IN QIRAATS IN AL-MAANI'L-QURAN BOOKS

Abstract

The first term analysis of the Quran authors Ahfesh, Ferra and Zeccac stated that some verses of the Quran, famous Quran readings do not read, can be read with the system that combines letters. While saying based on the Arabic words, that I know this in terms of vocabulary (glossary), but they clarified that I have not heard of such a reading. We understand from their attitude and the faed that before them scholars responded to read the same word in a verse in a different ways, according to these scholars, all of these meanings are from the meaning of the Quran for this reason they called their works the analysis of the Quran. This view does not mean that the Quran can be read and prayed with a system that speaks or combines Arabic letters that are not found in traditional Quranic readings. They have no such claim. However, based on some hadiths and predecessor scholar's attitudes, they can be said to have made this provision. We see that the readings of the Quran which did not enter into the legitimate narrations were banned from the fourth century with a strict attitude by using political power. Apart from the seven readings, illegal readings were seen as almost harmful, and the issue was approached sensitively. In the period when the reading science was not institutionalized, the first period of the Quran analyzes give us an idea in order to reflect the viewpoint of the Islamic society on the readings. We see that the authors of the first term, who aim to interpret their works with linguistic explanations and recall different readings of the Quran by interpreting the actual subject, approaching the subject, unusually. They considered the correct readings about the health of worship. We see that the authors of the first period, who aimed to interpret the Qur'an with linguistic explanations in their works, and who mentioned different readings of the Qur'an in tafsir, approached the subject in an unusual way.

Keywords: Quran, Readings, Lexicography, Meaning, Tradition.

Giriş

İslâmî ilimlerden birçoğunun (tefsir, kıraat, nahiv ve sarf ilimleri gibi) tekâmül etmedikleri bir dönemde eserlerini telif etmiş olan Ahfeş (ö. 207/822), Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc (ö. 311/923) dilbilimsel tefsir sahasında birer otorite olarak kabul edilirler.¹ Ayrıca telif ettikleri eserler Hz. Peygamber'le kıraat ilminin teşekkül ettiği dönem arasında câri olan kıraat geleneğinin ne şekilde olduğunu haber vermesi bakımından önemli eserler olarak değerlendirilir.²

Meâni'l-Kur'ân'ları incelediğimizde hakkında mütevâtir veya şâz şeklinde bir nitelirmede bulunulmayan Kur'ân okumalarından sık sık bahsedildiğini görürüz. Bazen bir okuyuşun caiz olduğu, ama böyle bir kıraat bulunmadığı belirtilir. Erken dönemde kıraatlere dair bakış açıları hakkında bilgi edinmemizde önemli katkıları olan Meâni'l-Kur'ân'lar bugün şâz nitelmesine bile dâhil edilmeyen ve sadece kendilerince caiz olan okuyuşlardan bahsetmeleri ilgi çekicidir. Biz bu makalemizde bu okuyuşların, Meâni'l-Kur'ân yazarlarının Kur'ân'a dâhil edilmelerinin tarihsel alt yapısını ve gerekçelerini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Kıraat İhtilafları ve Hz. Peygamber

Kıraat ilmi henüz teşekkül etmeden önceki döneme rastlayan ilk dönem Meâni'l-Kur'ân yazarlarının kıraatlere bakış açısını kavrayabilmek için Hz. Peygamber'in (sas) kıraatlerde meydana gelen ihtilaflar hakkındaki tutumunu belirlemek gerekir. Bu konuda birçok hadis mevcuttur. Ancak biz burada ilk dönem Meâni'l-Kur'ân yazarlarının kıraatlere girmeyen okuyuşlara karşı tutumlarına ışık tutabilecek hadislerden bazılarını zikredeceğiz.

Meâni'l-Kur'ân'lar incelendiğinde Arap diline muvafık olan, Kur'ân'ın bütünlüğüne muhalif olmayan okuyuşların bu kitaplarda kabul edildiklerini görebiliriz. Bazı hadislere bakıldığında bu okuyuşların Kur'ân'ın manalarına dâhil edilebileceğini düşünüyoruz. Buna misal olarak şu hadisler zikredilebilir:

Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: “أَنْفَرَ شَيْطَانًا؟ أَنْفَرَ شَيْطَانًا؟ يَا عُمَرُ، الْقُرْآنُ كُلُّهُ صَوَابٌ مَا لَمْ يَجْعَلِ الْمَغْفِرَةَ عَذَابًا وَالْعَذَابَ مَغْفِرَةً. *Şeytan kaçtı mı? Şeytan kaçtı mı? Şeytan kaçtı mı? Ey Ömer, mağfireti azap, azabı mağfiret yapmadıkça okuyuşların hepsi doğrudur.*”³ Bu hadiste geçen الْقُرْآنُ kelimesini, “okuyuş” olarak anlamalıyız. Çünkü bildiğimiz Kur'ân, zaten mağfireti azap, azabı mağfiret yapmaz. Demek ki farklı Kur'ân okuyuşlarını, Hz. Ömer (ra) yadırgamış, Hz. Peygamber de ona meseleyi izah etmiş ve böyle buyurmuştur.

Ebu Hüreyre'den (ö. 58/678) (ra) rivayet edilen şu hadis, bu tutumu destekler mahiyettedir: “أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ وَالرَّاءُ فِي الْقُرْآنِ كُفْرٌ، فَمَا عَرَفْتُمْ مِنْهُ فَاعْمَلُوا بِهِ وَمَا جَهِلْتُمْ مِنْهُ فَارْتَدُّوا إِلَى عَالِيهِ.” *Kur'ân yedi*

¹ İsmail Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu Tarihsel Gelişimi ve Sorunları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 10; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 98.

² Saliha Türcan, “Ferrâ'nın Kıraatlere Yaklaşım Tarzı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Mart 2010), 270-271.

³ Ebü'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habîb er-Rezzâz el-Vâsıtî, *Târihu Vâsıt*, thk. Kürkis Avvâd (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1986), 107.

harf üzere indirildi. Kur'ân'da mira (münakaşa), küfürdür! Ondan bildiklerinizle amel edin. Bilmediklerinizi, o ilmin âlimine götürün."⁴

Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) (ra) rivayet edilen bir hadiste de Kur'ân'ın tek bir manası olmadığı şöyle ifade edilmiştir: "أَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْزَابٍ لِكُلِّ حِزْبٍ مِنْهَا طَهْرٌ وَبَطْنٌ وَلِكُلِّ حِزْبٍ حَذٌّ وَلِكُلِّ حِزْبٍ حِدٌّ مُطْلَعٌ. : Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Her bir harfinin bir dış anlamı ve bir iç anlamı vardır. Yine her bir harfin bir sınırı vardır. Her bir sınırın görülebilecek bir genişliği vardır."⁵

Hz. Peygamber (sas): "تَعَلَّمُوا مِنَ الْعَرَبِيَّةِ مَا تُعْرَبُونَ بِهِ كِتَابَ اللَّهِ ثُمَّ انْتَهَوْا. : Allah'ın kitabını irab edecek kadar Arapça öğreniniz, sonra bırakınız." buyurmuştur.⁶ Hz. Ömer (ra) da: "لَا يُعْرَى الْقُرْآنَ إِلَّا عَالِمٌ بِاللُّغَةِ : Kur'ân'ı dilde bilgisi olandan başkası okutamaz." demiştir.⁷

Zikrettiğimiz hadisler Kütüb-ü Sitte gibi muteber hadis kaynaklarında bulunmasalar da özellikle sarf ve nahiv sahasında çalışma yapanlar bu gibi rivayetleri çokça kitaplarında nakletmişlerdir. Kanaatimizce bu hadisler ilk dönem Meâni'l-Kur'ân yazarlarının içinde buldukları toplumun geleneklerini ve Kur'ân'a bakış açılarını yansıtmaları bakımından her ne kadar sahilik derecesine ulaşmasa dahi incelediğimiz konuyu aydınlatması bakımından önem arz etmektedir. Bu gibi rivayetlerden anlıyoruz ki Asr-ı saadette Kur'ân değişik şekillerde okunabiliyordu. Bunların bir kısmı yanlış bir kısmı doğru idi. Hz. Peygamber (sas) ve Hz. Ömer (ra) bu yanlışları asgariye indirmek için ileri derecede olmasa da avam seviyesinde bir Arapça öğrenimini şiddetle tavsiye etmişlerdir. Çünkü o zaman da günümüzde olduğu gibi avam kurallara dikkat etmeden konuşabilmekte ve Arapçanın kurallarına tam anlamıyla hâkim olamayanlar bulunabilmekteydi. Mesela o dönemde gerçekleşen şu olay bunu desteklemektedir: Hz. Ömer ok atan, ancak isabet ettiremeyen bir kavmin yanından geçiyordu. Onlara, "Ne kadar da kötü atıyorsunuz" dedi. Buna karşılık onlar, "نَحْنُ مُتَعَلِّمُونَ : Biz öğrenenleriz." diyecekleri yerde, "نَحْنُ مُتَعَلِّمِينَ" dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Konuşmanızdaki hata, atışınızdan daha kötü" diyerek⁸ şu hadisi rivayet etti. Hz. Peygamber (sas) : "رَحِمَ اللَّهُ افْتِرًا أَصْلَحَ مِنْ لِسَانِهِ : Dilini islah eden kimseye Allah merhamet etsin." buyurdu.⁹

⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Mabed et-Temimî ed-Dârimî, *el-İhsân fî takrîb-i Sahih-i İbni Hibbân*, thk. Şuaybu'l-Arnaûd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 1/275.

⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Gâlib et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru'l-Hicre, 2001), 1/22; Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuaybi'l-Arnaûd (Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 1/262.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, thk. Abdu'l-Ali Abdülhamid Hâdi (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 3/238.

⁷ Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu idâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ fi Kitâbillâhi azze ve celle*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimeşk: Matbûâtü Mecmû'l-Lügati'l-Arabiyye, 1971), 39; Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu*, 23.

⁸ Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârîfin b. Nûriddîn Ali el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1972), 4/24.

⁹ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdi el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Kesfü'l-hafâ ve müzilü'l-ibbâs amma iştehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, thk. Abdulhamid b. Ahmed (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 1/426; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim b. el-Hattâb el-Hattâbî, *Garibü'l-hadis*, thk. Abdülkerîm İbrâhim el-Girbâvî (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 1/60.

Bu hadisler bize açıkça göstermektedir ki, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönem ile Meâni'l-Kur'an'ların yazıldığı dönem arasında Kur'ân'ı okuyabilmenin temel şartı Arap dilbilgisini bilmektir. Arap diline uygun olarak okunan okuyuşlar şayet dinin temel kurallarıyla çelişmiyorsa sahih ve sağlıklı olarak anlaşılıyordu. Bu anlayışı da zaten Meâni'l-Kur'ân'larda görüyor ve bu hadisler ile desteklendiğini anlıyoruz.

2. Meâni'l-Kur'ânlarda Kıraatler

Kıraat ilminin -günümüzde anlaşıldığı şekliyle- oluşmaya başladığı dönem, Meâni'l-Kur'ân yazarlarının kitaplarını telif ettikleri dönemden yaklaşık bir asır sonraya tekâbül etmektedir. Bu ilmin kurumsallaşmasını sağlayanlar İbn Mücâhid (ö. 324/936) İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve Ebu Ali el-Fârisî'dir (ö. 377/987).¹⁰ İbn Mücâhid meşhur yedi kıraati bir araya getirmiş, "sahih kıraat", "mütevâtir kıraat" ve "şâz kıraat" şeklinde günümüzde yaygın olarak bilinen şekliyle sınıflandırmış, şâz kıraatlerin okunmasını siyasî otoriteyi ikna ederek yasaklatmıştır.¹¹

Siyasî otoritenin şâz rivayetlerle okuyuşu yasaklaması her ne kadar Müslümanların bütünlüğünü koruması açısından faydalıymış gibi görünse de bunun aslında yanlış bir hareket olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu uygulamanın yanlışlığını İbnü'l-Cezerî gibi âlimler görmüş, İbn Mücâhid'in koyduğu kriterleri yumuşatma yoluna gitmiştir. "Arap diline uygunluk" şartını "bir vecihle de olsa Arap diline uygun olması" şeklinde, "Mushaf imlâsına uygunluk" şartını ise "bir ihtimalle de olsa Mushaf imlâsına uygun olması" şeklinde genişletmiştir.¹² Zira Hz. Peygamber (sas) bizzat kendisi Arap dilinin temel kriter olduğuna yukarıda izah edildiği gibi birçok hadisinde işaret etmektedir. Meâni'l-Kur'ân yazarlarının eserlerinde bu geleneğin sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu sebeple Meâni'l-Kur'ân müellifleri kıraat ilminin kurumsallaşmasından önce toplumun ve âlimlerin kıraatlere bakış açıları konusunda bize ışık tutmaları açısından önem arz etmektedir.

Kur'ân okutma konusunda Hz. Peygamber'in uyguladığı metodun Meâni'l-Kur'ân'larda tam olarak uygulandığını fakat İbn Mücâhid'in etkisiyle daha sonra gelen kıraat âlimlerince daraltıldığını görüyoruz. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (sas) bir kavme bir Kur'ân öğreticisi gönderir, o kavmin lügatlerine yani kullandıkları sözcüklere göre, o ayetler okunurdu. Bazısı عَلَيْهِم derdi; bazısı عَلَيْهِم derdi. Nitekim mütevâtir kıraatler olarak kabul edilen kıraat-i seb'a (yedi kıraat) ve aşerede (on kıraat) bunları görüyoruz. Bunun sebebi olarak da Hz. Peygamber'in ana hedef olarak şirki ortadan kaldırmayı belirlemiş olması, değişik lehçe ve ağızlara sahip insanları bir kıraatle mesela عَلَيْهِم diye okutmaya zorlamayı gereksiz görmesi şeklinde zikredebiliriz.

¹⁰ Bayram Demircigil, *Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 38.

¹¹ Ebû Şâme Şihâbuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdîsî, *Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmin tete'alleku bi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Ankara: TDV Yayınları, 1986), 157-162.

¹² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabâ' (b.y.: el-Matbaatu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, trs) 1/9; Demircigil, *Hasan-ı Basrî Kıraati*, 39.

Bu sebeple mesela, Bakara suresi 20. ayette geçen *يَخْطَفُ* kelimesinin *يَخْطَفُ*, *يَخْطَفُ*, *يَخْطَفُ* şekillerinde okunmasına müsaade edildiğini görüyoruz.¹³ Yine Bakara suresi 260. ayette geçen *بِرَبْوَةٍ* kelimesinin, *بِرَبَاوَةٍ*, *بِرَبَاوَةٍ*, *بِرَبْوَةٍ* şekillerinde okunmasına izin verildiğini Meâni'l-Kur'ân yazarlarından öğreniyoruz.¹⁴

Meâni'l-Kur'ân yazarları kıraat ilmini herkesin rahatlıkla söz söyleyebileceği bir saha olarak görmemişlerdir. Onlar kıraatte otoritenin, ancak Hz. Peygamber'in (sas) tayin ettiği kâriilerin olduğu gerçeğini, teslim etmişlerdir. Arap diline en yüksek seviyede hâkim olan Ferrâ, Ahfeş ve Zeccac gibi allameler, böyle kâriilerden icazetli olmadıklarından ötürü olsa gerek öğrencilerine, "Bu Arap dil kurallarına uygundur. Siz Kur'ân'ı böyle okuyabilirsiniz" demeye cesaret göstermemişlerdir. Aksine onlar "Bu Arap kelamına uygundur, ancak böyle bir kıraat yoktur." demişlerdir. Mesela Ahfeş'in şu ifadeleri bunlardandır: " *وَقَالَ (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ) يُقُولُ "فَعَلَيْهِ عِدَّةٌ" رَفَعًا. وَإِنْ شِئْتَ نَصَبْتَ "الْعِدَّةَ" عَلَى "فَلْيَصُمْ عِدَّةً" إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يُقْرَأْ عِدَّةً. (Allah Teâla) şöyle buyurdu : "Sizden kim hasta veya yolcu ise başka günlerden aynı müddet (oruç tutsun). عِدَّةً (kelimesi) "Onun üzerine bir müddet gerekir." takdirine göre merfudur. İstersen onu, "bir müddet oruç tutsun" takdir ederek nasb edebilirsin. Ancak böyle okunmamıştır.*¹⁵

Ahfeş başka bir yerde şöyle der: " *الم الله لا إله إلا هو* da mim üstünlüdüdür. Çünkü kendisinden sonra sakın bir harf gelmiştir ve ona mutlaka bir hareke lazımdır. Eğer, "Esre ile harekelenmeli değil miydi" denirse (şöyle deriz): Şüphesiz ki bu orada lazım değildir. Hangi hareke ile olursa olsun onlar kelama ulaşmışlardır. Esrelenseydi de caiz olurdu. Ancak ben bunu sadece dil bakımından biliyorum."¹⁶ Burada da görüldüğü gibi Ahfeş, mim harfinden *الله* lafzına üstünle geçileceğine dair bir kıraatin bulunduğunu söyleyip bunun sebebinin açıklamaktadır. "Bu esre ile okunmaz mıydı?" şeklindeki mukadder olan soruya ise, "Olabilir, ama bildiğim kadarıyla böyle bir kıraat yok" diyerek kâriiler tarafından rivayet edilmemiş bir kıraatin ibadet maksadıyla okunmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ifadelerden yine anlaşılmalıdır ki, Ahfeş kendisinin muttali olmadığı bir kıraatte böyle okunduğu görülürse onun muteber olacağını ifade etmektedir.

Meâni'l-Kur'ân yazarları kendilerini fikhî içtihadı hazır olarak görmemiş olacaklar ki, Arap dilbilgisine uygun olan okuyuşlara fetva vermemişlerdir. Ancak Kisâî (ö. 189/805) ve İbrahim Nehâî (ö. 96/714) gibi müçtehitler, okuyuşlarında Arap dilbilgisini esas alarak, bazı değişiklikler yaptıklarını haber vermişlerdir. Ferrâ'nın şu ifadeleri buna örnek sayılabilir: " *وَإِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ. تَقْرَأُ وَيَقْتُلُونَ) وَهِيَ فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ (وَقَاتَلُوا) فَلِذَلِكَ قَرَأَهَا مَنْ قَرَأَ (يُقَاتِلُونَ). وَقَدْ قَرَأَ بِهَا الْكِسَائِيُّ دَهْرًا (يُقَاتِلُونَ) ثُمَّ رَجَعَ. وَ أَحْسِبُهُ فِي بَعْضِ مَصَاحِفِ عَبْدِ اللَّهِ (وَقَاتَلُوا) بِغَيْرِ أَلْفٍ فَتَرَكَهَا وَرَجَعَ إِلَى قِرَاءَةِ الْعَامَّةِ إِذْ وَافَقَ الْكِتَابَ فِي مَعْنَى قِرَاءَةِ الْعَامَّةِ : "Şüphesiz ki, Allah'ın ayetlerini inkar edenler, haksız yere Peygamberleri öldürenler ve*

¹³ Ebü'l-Hasen Said b. Mes'ade el-Mücâşif el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Abdü'l-Emîr Muhammed Emîn el-Verd (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2003), 178.

¹⁴ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 322.

¹⁵ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 294.

¹⁶ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 146.

(insanlardan adaleti emredenleri) öldürenler” ayeti.¹⁷ Sen (ikinciyi) وَيَتْلُونَ diye okursun. O Abdullah'ın kıraatinde وَقَاتَلُوا dūr. Onu okuyan bir kişi bu sebeple يُعَاتِلُونَ diye okudu. Kisâî de bir müddet يُعَاتِلُونَ diye okudu, ama sonra bundan döndü. Ben zannediyorum ki onu Abdullah'ın bazı Mushaflarında وَقَاتَلُوا şeklinde elifsiz gördüğü için (böyle okudu). Sonra umumun kıraatine döndü. Zira yazı, umumun kıraatinin manasına uygundur.¹⁸ Bu sözlerden anlıyoruz ki, Kisâî yazıya ve Arap dilbilgisi kurallarına uygunluğuna bakarak bir müddet bir kelimeyi bir şekilde okumuş, fakat bu okuyuşu Hz. Peygamberden rivayet edildiği için değil, kendi içtihadına dayanarak değiştirmiştir. Çünkü o bir kıraat imamıdır ve bu konuda en yetkili kişiler arasındadır. Ama Meâni'l-Kur'ân yazarları böyle bir yetkiyi kendilerinde görmemişlerdir.

Bir başka yerde el-Ferrâ şöyle der: “(Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden Cennet’e gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki sonunda peygamber ve beraberindeki mü’minler “Allah’ın yardımını ne zaman dediler” ayetindeki¹⁹ يَتْلُوْنَ yi Mücâhid ancak şunun için merfu okudu: Çünkü böyle bir kelimada mazi manası vermek daha güzel olur. Bu senin şu sözün gibidir: “ زُلُّوا حَتَّى قَالِ : سَارِسُوا، sonunda peygamber şöyle dedi.” Kisaî onu bir müddet ötreli okudu, sonra üstünlüğe döndü. O, Abdullah'ın kıraatinde, “ زُلُّوا ثُمَّ زُلُّوا وَيَتْلُوْنَ الرَّسُولُ : سَارِسُوا، sonra Peygamber şöyle derken yine sarsıldılar” şeklindedir. Bu, onun mansup manasında olduğuna delildir.²⁰ (...) Kisâî Arapları şöyle derken işittiğini iddia etmiştir. : سِرْنَا حَتَّى تَطَّلِعَ لَنَا الشَّمْسُ بِرِيَالَةٍ. “Biz yürüdük. Sonunda Zübale denen yerde güneş bize doğuyordu.” Bu sebeple (fiili) ötreli okudu. Fiil “şems”e aittir.”²¹

Bu misalde de Kisaî’yi bu okuyuşa sevk eden âmilin Arap dili olduğu görülmektedir. Mücâhid’in ne sebeple merfu’ okuduğu belirtilmemektedir ancak büyük ihtimalle o da bu sebeple öyle okumuş olmalıdır. Çünkü umumun okuyuşu bellidir. Onlar bu okuyuşun dışına ancak Hz. Peygamber’den (sas) aldıkları bir izin ile çıkabilirler. Bu izin “Kur’ân yedi harf üzere indirildi.” hadisinde mevcuttur. Orada o kadar büyük bir tolerans vardır ki, Abdullah b. Mes’ûd ve İbn Abbas’a göre, belki de bütün sahabîlere göre, gerektiğinde bir Kur’ân lafzının yerine, onun eş anlamlısı getirilebilir. Nitekim yukarıda bunu görüyoruz. Abdullah b. Mes’ûd زُلُّوا ثُمَّ زُلُّوا وَيَتْلُوْنَ الرَّسُولُ lafzını, زُلُّوا حَتَّى يَتْلُوْنَ الرَّسُولُ şekline getirmiştir. Tabii ki bu okuyuşu bizzat Resulullah’tan (sas) duymuş olma ihtimali de vardır.

Ferrâ, Kur’ân’da geçen bir kelimenin yerine eş anlamlısının getirebileceği anlayışının o dönemde sahabi arasında cari bir uygulama olduğunu ifade eder. Örnek olarak İbn Abbas’ın (ra) böyle kıraatleri kabul ettiğini zikreder. İbn Abbas “ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ : (Oruç tuttuğunuz

¹⁷ Âl-i İmran 3/21.

¹⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. İmâdüddîn b. Seyyid Âli'd-Dervîş (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2011), 1/160.

¹⁹ el-Bakara 2/214.

²⁰ Çünkü buradaki vav, vavü'l-maiyye olmuş oluyor ve gizli bir نُ ile fiil nasp ediliyor.

²¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/110.

günün gecelerinde yiyiniz, içiniz) ve Allah'ın sizin için yazdığını arayınız.” ayetinde²² (Ramazan gecelerinde eşinizle ilişkiye girip Allah'ın size takdir ettiği şeyi arayın derken) “çocuk” kastedilmiştir.” der. Ona, bu ayetin Ayn harfiyle اَتَّبِعُوا şeklinde de okunmuş olmasına ne diyeceği sorulduğunda, “سَوَاءٌ : birdir.” demiştir.”²³

Görüldüğü gibi erken dönem Meâni'l-Kur'ân yazarları Kur'ân'ı, kendi yetkinlik sahalarına yani dilbilimine göre incelemiştir. Onlar Kur'ân'a dilsel bir metin olarak yaklaştıklarından, Kur'ân okuyuşlarına, günümüzde çok katı ve bir bakıma kemikleşmiş olan kıraat anlayışlardan farklı olarak daha esnek bir şekilde yaklaşım göstermişlerdir. Bununla birlikte onlar kıraat ilminde otorite olmuş âlimleri ve onların görüşlerini önemsemişler, kıraat konusunda onlar kadar yetkin olmadıklarını ifade etmişlerdir.

3. Zeccâc'ın Kıraatler Hakkındaki Yorumu

Zeccâc'a nispet edilen aşağıdaki metnin zahirine bakıldığında onun “Arap dilbilgisine, mantığa ve dinin temel kurallarına uygun olan her Kur'ân okuyuşunun sahih ve sağlıklı olur.” anlayışına karşı olduğu zannedilir. Zira Zeccâc bunu “cahillik” olarak değerlendirmektedir. O şöyle der: “*أَحْمَدُ اللَّهُ* ayeti: *أَحْمَدُ اللَّهُ* manası, övgü ile birlikte yapılan teşekkür Allah Teâlâ'ya aittir, demektir. *أَحْمَدُ* mübtedâlik sebebiyle ref edildi. *اللَّهُ* sözü, *أَحْمَدُ* den haber vermektir. Kelamda (Arapların konuşmalarında) tercih edilen merfu'luktur ve Kur'ân sadece *أَحْمَدُ* şeklinde merfu' olarak okunabilir. Çünkü Kur'ân (okuyuşunda) sünnete (yani kabul görmüş yerleşik uygulamaya) tabi olunur. Zabt ve sika sahibi meşhur kâriflerin okuduğu sahih rivayetin dışında bir şeye iltifat edilmez. Merfu'luk kıraattir ama kelamda *أَحْمَدُ* demen caizdir. (Çünkü) sen, *أَحْمَدُ اللَّهُ* kasteder ve *أَحْمَدُ* yü söylemez, onun yerine *حَمْدُ اللَّهِ* diyebilirsin. Çünkü hamdetme hali (zaten) bütün yaratılanların üzerinde olmaları gereken bir haldir. Görmüyor musun ki ötreli okunması, Allah'ı (cc) övme konusunda daha güzel ve daha beliğdir. Bir Arap kavminden *اللَّهُ* ve *أَحْمَدُ* rivayet edilmiştir. Bu, kendine dönüp bakılmayacak ve rivayette kendisiyle meşgul olunmayacak kişilere ait bir lügattir. Biz bu harfi rivayet ettik ki insanları onu kullanmaktan sakındıralım ve bir cahil, Allah'ın (cc) kitabında, hatta (Arap) kelamında bunun caiz olduğunu sanmasın. Arap kelamında bunun benzeri gelmemiştir ve bunun kabul edilebilir bir tarafı yoktur. رَبِّ الْعَالَمِينَ sözü: Her ne kadar kelamda bunları merfu ve mansup yapmak caiz olsa da, daha önce tefsir ettiğimiz gibi, Allah'ın (cc) kitabında sadece, en efdal ve en sağlam olan seçilir.”²⁴

Zeccâc'ın, *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* ayeti hakkında söylediği şu sözler ise, onun bu anlayışa karşı olmadığını ancak beğenmediğini gösterir: “Kıraat, *اللَّهُ* mecrası üzere *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* şeklinde esredir. *رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* kelimelerinin kelamda nasb edildiği gibi bunun da nasb edilip üstünlü okunması kelamda caizdir. Kıraate gelince ben onu istihsan etmiyorum, beğenmiyorum. رَبِّ الْعَالَمِينَ

²² el-Bakara 2/187.

²³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/97.

²⁴ Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabüh*, thk. Ahmed Fethi Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 1/41.

Ferrâ ise şu açıklamalarda bulunur: “أَلْحَمْدُ لِلَّهِ diyen Arap şu görüştedir: O, Arapların dilinde çok kullanılan bir kelimedir. Sonunda tek bir isim gibi oldu. Onların keliminde aynı isimde ötrede sonra esre veya esreden sonra ötre bir araya gelmesi onlara ağır geldi ve بِأبي gibi tek isimde iki esrenin birleştiğini gördüler ve isimlerinde mevcut misal üzere olması için (ـ) dâl harfini esre okudular. Lâm harfini ötreleyenlere gelince, onlar da الْحَمْدُ ve الْعُتْبُ gibi iki ötrenin birleştiği Arap isimlerinin çoğuna uymak istediler. Konuşmada çok geçtiği için iki kelimenin tek kelime yapılmasını yadırgama. Arapların بِأَبَا sözü de bunlardandır. O aslında بِأَبِي idi. Yâ mütekellim yâsıdır ve أَبٌ den değildir. Konuşmada bu ikisi çoğalınca bunları tek harf (kelime) zannettiler ve onu حَبْلِي ve سَكْرِي ve benzeri Arap kelimeleri gibi olması için, elife dönüştürdüler.”²⁹

Görüldüğü gibi bu mesele hiç de Zeccâc'a ithaf edilen sözde iddia edildiği gibi basite indirgenebilecek bir mesele değildir. Bu telaffuzların Arap dilbiliminde bir alt yapısı mevcuttur. Onun “Bir Arap kavminden الْحَمْدُ لِلَّهِ ve الْحَمْدُ لِلَّهِ rivayet edilmiştir. Bu, kendine dönüp bakılmayacak ve rivayette kendisiyle meşgul olunmayacak kişilere ait bir lügattir.” sözünün bir anlamı yoktur. Biz bu sözün de ona ait olmadığını, eseri tahrif edilerek bu sözün, eserin içine dercedildiği kanaatindeyiz. Çünkü Kureys'e ait bir kelimede, çölde yaşayan bir kavme ait bir kelimede Arap kelimedir, aralarında bir fark yoktur.

Zeccâc, bu gerçeği en iyi bilen dilcilerdendir. Zaten eserini incelediğimizde, onun şâz kıraatlerle kıraati caiz gördüğünü ve ne kadar şâz olursa olsun bu kıraatlerin Arapçada makbul olduğunu, şu sözlerle ifade eder: “ وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ (وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتَ الشَّيْطَانِ)؛ أَمْحَرُ الْقِرَاءَةَ (خُطُوتًا) بِضَمِّ الْحَاءِ ” *Allah Teâlâ'nın* (Allâh Teâlâ'nın) : وَالطَّاءِ. وَإِنْ شِئْتَ أَسْكَنْتَ الطَّاءَ "خُطُوتًا" لِيَقْلُ الضَّمَّةَ. وَإِنْ شِئْتَ "خُطُوتًا" وَهِيَ قِرَاءَةٌ شَادَّةٌ، وَلَكِنَّهَا جَائِزَةٌ فِي الْعَرَبِيَّةِ قَوْلًا. “Şeytanın adımlarına uymayın” sözü:³⁰ Çoğu kıraatte (ح) *hâ* ve (ط) *tânın* ötresiyle خُطُوتًا dir. Dilersen خُطُوتًا şeklinde (ط) *tâyı*, ötrenin ağırlığından dolayı sükûnlu yapabilirsin. Dilersen خُطُوتًا şeklinde (okuyabilirsin). O şâz bir kıraattir, ama Arapçada kuvvetli bir şekilde caizdir.”³¹ Görüldüğü gibi burada meşhur râvi aranmadığı gibi, hangi kıraat efdal, hangi kıraat eczel diye de bakılmamıştır. İN شِئْتَ lafzı kullanılarak, istediğin kıraati okuyabilirsin, denmiştir.

Bir âlime göre bir kavmin lügati, hatta Kur'ân'ın lügati diğer kavimlerin lügatine uymayabilir. Bu durumda bu lügat olduğu gibi kabul edilir, Arapçanın dışına atılmaz. Mesela Ahfeş şöyle der: “ رُشِدَةٌ (يُرْشِدُونَ)؛ لِأَنَّهَا مِنْ رَشَدٍ - يُرْشِدُ. وَلَعَنَةُ الْعَرَبِ: رَشِدٌ - يُرْشِدُ. وَقَدْ فُرِثَتْ (يُرْشِدُونَ). ” *Rüşde ererler*” ayeti³²: (Orta harf ötrelidir), çünkü رَشِدٌ - يُرْشِدُ dendir. Hâlbuki arapların lügati رُشِدٌ - يُرْشِدُ şeklindedir. رُشِدَةٌ (يُرْشِدُونَ) : *Rüşde erdirilirler*” şeklinde de okunmuştur.”³³ Görüldüğü gibi burada Ahfeş, Kur'ân'da konuşulan Arap lügatlerine uymayan, ama sonuçta Arapça olan ve Kur'ân'a geçen رُشِدَةٌ lafzını tespit ettikten sonra, bazı okuyucuların bunu, kendi lügatlerine uymadığı ve

²⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/15.

³⁰el- Bakara 2/168.

³¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabüh*, 1/189.

³² el-Bakara 2/186.

³³ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 297.

manayı da bozmadığı, yani azabı mağfiret, mağfireti azap yapmadığı için يُرْسِدُونَ diyerek kendi lügatlerine uyarladığını haber vermiştir. Meâni'l-Kur'ân'larda usûl ve üslûp bu prensibe göre değerlendirilir.

4. Kıraatlerde Olmayan Okuyuşlar

İlk dönem Meâni'l-Kur'ân yazarlarının kıraatlerdeki esnek tavırlarının alt yapısında Hz. Peygamber'in (sas) ve sahabenin etkili olduğunu söylemiştik. Mesela, Tercümanü'l-Kur'ân lakaplı İbn Abbas, اِتَّبَعُوا da اِتَّبَعُوا manasını görmüştür. Bunun böyle oluşunda Arap yazısının henüz gelişimini tamamlamamış olması etkilidir. Zira Hz. Peygamber (sas), üzerinde nokta ve hareke bulunmayan Kur'ân ayetleriyle, bir Kur'ân okuyucusunu bir kavme gönderiyor ve ezberlemeyenlerin de o Kur'ân ayetlerini okumasına müsaade ediliyordu. Dilden başka sermayesi olmayan bir okuyucu elbette tevhit inancına aykırı değilse, azabı mağfiret, mağfireti azap yapmıyorsa, külli irade ve ilme sahip olan Allah Teâlâ da bunu kabul edeceğini, kıldığı namaz, yaptığı zikir ve dua reddetmeyeceğini umarak اِتَّبَعُوا yu اِتَّبَعُوا şeklinde okuyabilecektir. Dolayısıyla hem اِتَّبَعُوا hem اِتَّبَعُوا Kur'ân'dan bir parçadır, denebilir.

İbn Abbas, İbrahim Nehaî gibi müctehitler, Arap dilbilimine ve tevhide uygun her okuyuşu ve manayı kabul etmişlerdir. Örneğin İbrahim Nehaî: “ وَاتَّبَعُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ : Kendisini vasıta kılarak birbirinizden yardım istediğiniz Allah'tan ve akrabalık bağlantılarından sakının” ayetindeki³⁴ الْأَرْحَامَ kelimesini mansup değil, şöyle diyerek mecrur okumuştur: “O, (Arapların) “ بِاللَّهِ وَالرَّحِمِ : Allah için ve akrabalık için (bana yardım et)” sözü gibidir.”³⁵ Bu ve benzeri rivayetlerden anlıyoruz ki bir okuyuş kıraatlere uygun olmasa dahi Arap diline uygun ise Kur'ân'ın manalarından kabul edilmiştir.

Mesela Fatıha suresindeki عَنِيرِ kelimesi hakkında söylenenlere bakarak bu surenin sonuna ne türlü manalar verilebileceğini ve bu anlayışın Kur'ân'a ne kadar vüsat sağladığını görelim:

Ahfeş şöyle der: “ عَنِيرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ : kendilerine kızılmayan”. Bunlar “ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ : nimet verdiklerin”e sıfattır. Çünkü صِرَاطًا ya muzafun ileyhtirler ve izafet sebebiyle cerdirler. عَنِيرِ yu bunların üzerine sıfat veya bedel olarak icra ettin. (...) Araplar “ هُمْ فِيهَا الْجُمَاءُ الْعَفِيرِ : Onlar çok kalabalık bir halde oradadır” demiş, (bu kelimeleri) nasb etmişlerdir. Elif lâm getirdikleri halde sanki getirmemişlerdir. Nitekim مَلَكَ ve عَنِيرِ kelimelerinde de elif lâm olmadığı halde varmış gibi icra ettiler. Bu kelime ancak nekre manasında gelen marifeye sıfat olabilir. Görmez misin ki sen “ إِنِّي لَأَمْرٌ بِالرَّجُلِ وَمِثْلِكَ ” dediğin zaman, بِرَجُلٍ وَمِثْلِكَ demek istiyorsun. Çünkü sen adamı bizzat sınırlayamazsın. Sınırlarsan o mana, o cümleye caiz olmaz. Ancak bedel yaparsan, sıfat olmazsa caiz olur. Görmez misin ki, مَرَزُوتٌ بِرَيْدٍ وَمِثْلِكَ bedel üzere olmadıkça caiz olmaz. Şunlar da bunun

³⁴ en-Nisa 4/1.

³⁵ Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, 1/195.

benzeridir. hal makamında yapılmadıkça caiz olmaz.”³⁶

Ahfeş daha sonra şu açıklamalarda bulunur: “Bir kavim *عَیْرٌ* kelimesini kelamın evvelinden hariç kalan istisna yaparak *عَیْرُ الْمَعْضُوبِ عَلَيْهِمْ* diye okumuştur. Bunun bir tefsiri vardır, inşallah zikredeceğiz. Şöyle ki, Hicaz halkının lügatinde kelamın evvelinden (müstesna minhten) olmayan bir şey istisna edilirse nasb edilir. “ما فيها أحدٌ إلا جماراً” Orada kimse yok, bir eşek hariç” derler. (Hicazlılardan) başkası, “Bu, başta olanın konumundadır” der ve onu ref ederler. Bunlar ise onu kendi lügatine göre cer ederek *عَیْرُ الْمَعْضُوبِ عَلَيْهِمْ* diye okur. Dilersen onu hal üzere nasb ederek *عَیْرٌ* yapabilirsin. Çünkü o nekredir; öncesi marifedir. O ancak, *الَّذِي* kelimesi *يَرْتَجُلُ* ye benzetilerek (sıfat sayılarak) cer edilmiştir. Hâlbuki onun sıfat olması hasen (iyi) değildir. Fakat bedel olarak (cer edilebilir). *بِالتَّاصِيَةِ. نَاصِيَةِ كَادِبَةٍ. gibi.”³⁷*

Ferrâ ise bu konuda şöyle der: “*عَیْرٌ* kelimesi *الَّذِينَ* nin sıfatıdır, *عَلَيْهِمْ* deki *hê* ve *mîmin* değil. *عَیْرٌ* nun marife bir kelimeye sıfat olmasının caiz olması ancak şu sebeptedir: Çünkü o, (diğer marifelere değil), elif lâmlı bir marifeye muzaf olmuş, o da ona masnud (tam kapaklanmış) değildir. Zaten birinci (mevsuf) da masnud değildir. Bunlar kelamda, senin şu sözün gibidir: “لَا أَمُرُ إِلَّا بِالصَّادِقِ عَیْرُ الْكَادِبِ. Ben sadece yalan söylemeyen doğru sözlü kişiye uğrarım.” Bununla sen sanki doğru sözlü olan ve yalan söylemeyen kişiyi kastedersin. “مَرَرْتُ بِعَبْدِ اللَّهِ عَیْرِ الظَّرِيفِ. Zarif olmayan Abdullah’a uğradım” diyemezsin. (Abdullah’a, zarif olmayan birine uğradım, şeklinde) tekrarlama maksadı olursa başka. Çünkü *عَبْدُ اللَّهِ* muvakkattır (yani özel isim olmakla marife ve muayyen olmuştur). *عَیْرٌ* gayr-i muvakkat nekre durumundadır. Sadece gayr-i muvakkat marifeye sıfat olabilir.”³⁸

Zeccâc bunlara ilaveten *عَیْرٌ* nun hal olabileceğini şöyle ifade etmiştir: *عَیْرٌ* *yu* iki şekilde, hal üzere ve istisna üzere mansup yapmak caizdir. (İstisna yaparken) sanki sen “kendilerine gazap edilenler hariç” demiş olursun istisna olduğunda *عَیْرٌ* nun irabtan hakkı, mansubluktur. Zira *إِلَّا* dan sonrası mansub okunur. Hal olmasına gelince sen sanki “kendilerine gazap edilmemiş halde kendilerine nimet verdiklerinin yoluna” demiş gibi olursun.³⁹

Ferrâ şunu da söyler: “*عَیْرٌ* , “*لَا* : değil” manasındadır. Bu sebeple *وَلَا* ile ona dönülmüş (atıf yapılmıştır). Bu senin şu sözün gibidir: “فُلَانٌ عَیْرٌ مُحْسِنٍ وَلَا مُجْمَلٍ : Filan, ne iyidir, ne iyi görünendir.” *عَیْرٌ* burada *سَوَى* manasında olsaydı, ona *لَا* ile dönülmesi caiz olmazdı. Görmez misin ki “عَنْدِي سَوَى عَبْدِ اللَّهِ : Yanımda Abdullah’tan başkası var, ne de Zeyd” demek caiz olmaz.”⁴⁰

³⁶ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 139-140.

³⁷ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 141.

³⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/17-18.

³⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân* ve irâbuhû, 1/47.

⁴⁰ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/18.

Bu söylenenler dikkatle incelendiğinde غَيْرٌ kelimesinin sıfat, istisna-i munkatı', istisna-i müferrağ, hal, bedel ve لَ manasında oluşunun Arap dilbilgisine uygun olduğunun Meâni'l-Kur'ân yazarları tarafından tespit edildiği anlaşılır. Bu durumda şu manalar karşımıza çıkar ve bunlar Türkçeye şöyle tercüme edilirler:

1- غَيْرٌ sıfat kabul edilirse: "Bizi doğru yola ilet. Gazaba uğramayan ve sapmayan nimet verdiklerinin yoluna" olur.

2- غَيْرٌ bedel kabul edilirse: "Bizi doğru yola ilet. Nimet verdiklerinin yoluna. Yani gazaba uğramayanların ve sapmayanların yoluna" olur.

3- غَيْرٌ kelimesi لَ manasında kabul edilirse: "Bizi doğru yola ilet. Nimet verdiklerinin yoluna. Ne gazaba uğrayanların yoluna, ne de sapanların" olur.

4- غَيْرٌ istisna-i munkatı edatı kabul edilirse: "Gazaba uğrayan ve sapanları değil, bizi, doğru yola ilet. Nimet verdiklerinin yoluna" olur.

5- غَيْرٌ istisna-i müferrağ edatı kabul edilirse mana: "Gazaba uğrayan ve sapanları değil, sadece bizi doğru yola ilet. Nimet verdiklerinin yoluna" olur.

6- غَيْرٌ hal kabul edilirse: "Bizi doğru yola ilet. Gazaba uğramamış ve sapmamış halde, senin nimet verdiklerinin yoluna" olur.

Bu manalardan غَيْرٌ kelimesinin istisnâ-i munkatı' ve hal olarak üstünle harekelendiği durumlarla istisnâ-i müferrağ kabul edilip ötre ile harekelendiği durum, Arap dilbilgisine uygun olan ama şaz veya mütevâtir rivayetlerde bulunmayan okuyuşların manalarıdır. Bu manaların Meâni'l-Kur'an yazarları tarafından Kur'ân'a dâhil edilmesinde kanaatimizce hiçbir mahzur yoktur.

Bütün bunlardan şâz kıraatleri ya da kıraatlere dahi girmemiş olan, fakat Arap dilbilgisi kurallarına uygun olan kıraatleri -Kur'ân'la çelişmedikten sonra- Kur'ân'ı tefsir sadedinde kullanmakta Meâni'l-Kur'ân yazarlarının bir sakınca görmedikleri anlamını çıkarabiliriz.

Sonuç

İlk üç asırdaki Meâni'l Kur'ân yazarları bize Kur'ân'ın Arap dilbilgisi kurallarına uygun olan ancak şaz veya mütevâtir rivayetlerde bulunmayan okuyuşların bulunduğunu ve bu okuyuşlara göre Kur'ân'ın manalarına yeni manalar eklendiğini göstermişlerdir. Hicrî ilk üç asırda tutum bu idi. Fakat daha sonraları tutum değişti ve değil Arap dilbilgisi kurallarına uygun kıraatlerin okunması, şâz kıraatlerin bile okuyuşu yasaklandı. Artık günümüz Müslümanları siyasî kaygıları bir kenara bırakarak Kur'ân'ın manalarının, yedi deniz kalem olup yazsa dahi tükenmeyecek kadar çok olduğundan hareketle, hadiste de belirtildiği gibi azabı mağfiret mağfireti azap yapmamak şartıyla Arap dilbilgisi kurallarına uygun bütün okuyuşların ve manaların Kur'ân'a ait olabileceğini kabul etmelidir. Her şeyi bilen Allah Teâlâ elbette noktalama ve harekelemenin olmadığı bir dönemde, Kur'ân'ı her Arab'ın kendi dil kuralları üzere okuyacağını ve anlamlandıracağını biliyordu. İsteseydi O, Kur'ân'ı noktalama, harekeleme ve imlanın tamamlandığı dönemde de indirebilirdi.

Sadece Fâtiha suresindeki غَيْرِ kelimesinin okuyuşlarına ve bunların Arap kelimine uygun manalarına baktığımızda bile yeni yeni, Kur'ân'ın bütünlüğüne uygun çok güzel manaların elde edildiğini görebiliriz. Herkesin bu manalara ihtiyacı olmayabilir. Mütevâtir kıraatlerdeki anlamlar sıradan insanlara yetebilir. Ancak her asırda değişmekte olan ihtiyaçlar ve toplumun içerisinde avamdan havassa kadar birçok akıl tabakasına mensup insanlar bulunduğundan Kur'ân'ı birkaç manaya inhisar etmek doğru olmaz. Her akıl tabakasına mensup insanları başka manalar doyurabilir. Şâz kıraatleri ve Arap dilbilgisine uygun kıraatleri yasaklayarak onları bu itminandan mahrum bırakmak kanaatimizce yanlıştır. Müslümanlar Meâni'l-Kur'ân geleneğinde görülen bu anlayışa dönmelidir.

Kaynakça

- Aclunî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. thk. Abdulhamid b. Ahmed. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Said b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Abdü'l-Emîr Muhammed Emîn el-Verd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2003.
- Aydın, İsmail, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu Tarihsel Gelişimi ve Sorunları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Beğavî, Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuaybi'l-Arnaûd. 15 Cilt. Dımaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa. *Şuabu'l-imân*. thk. Abdu'l-Ali Abdülhamid Hâdî. 18 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Dârimî, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Mabed et-Temimî ed-Dârimî. *el-İhsân fî takrîb-i Sahih-i İbni Hibbân*. thk. Şuaybu'l-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1993.
- Demircigil, Bayram. *Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2016.
- Ebû Şâme, Şihâbuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdîsî. *Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûm tete'alleku bi'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Ankara: TDV Yayınları, 1986.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. İmâdüddîn b. Seyyid Âli'd-Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2011.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim b. el-Hattâb el-Hattâbî. *Garîbü'l-hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Gırbâvî. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- İbnu'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabâ'. 2 Cilt. B.y.: el-Matbaatu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, trs.
- İbnü'l-Enbâri, Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr İbnü'l-Enbâri. *Kitâbu idâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ fî kitâbillâhi azze ve celle*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. 2 Cilt. Dımaşk: Matbûâtu Mecmûi'l-Lügati'l-Arabiyye, trs.

- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Ali el-Münâvî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmiî's-sağir*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. 1972.
- Saliha Türcan, "Ferrâ'nın Kıraatlere Yaklaşım Tarzı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/29 (2010), 269-291.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Gâlib et-Taberî. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 13 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hicre, 2001.
- Vâsitî, Ebü'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habîb er-Rezzâz el-Vâsitî. *Târihu Vâsit*. thk. Kürkis Avvâd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. es-Serî ez-Zeccâc. *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabüh*. thk. Ahmed Fethi Abdurrahmân. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.